

2. Crkva sv. Nikole (Grčkog) na brdu Polačica (Tb. 14 - 17)

Crkvu sv. Nikole (Grčkog) na brdu Polačica prvi kratko spominje I. M. Matijašević (Mattei) godine 1773. i navodi da je jako stara.¹⁶⁵ O njoj je potom pisao tek V. Lisičar početkom 20. stoljeća, iz čijeg opisa je uočljivo da je građevina bila nadsvedena i da su se nazirali tragovi kupole.¹⁶⁶ S obzirom na to da je spomenik još početkom prošlog stoljeća bio relativno dobro očuvan, čini se opravdanim pomišljati da je Sv. Nikola, unatoč izostanku arhivskih podataka, bio dugo u bogoštovnoj funkciji. Arheološka istraživanja i konzervatorsko-restauratorski radovi provedeni su u razdoblju od 1974. do 1978. godine, a istraživanje je vodila D. Beritić.¹⁶⁷ Tada je otkriveno da su uz sjevernu stranu crkve naknadno izgrađene cisterna i jedna prostorija,¹⁶⁸ a slične dogradnje bilježimo kod srodnih zdanja na Koločepu (Sv. Srđ u Bigama) i Šipanu (Sv. Ivan Krstitelj kod Šilova Sela). Međutim, nije moguće utvrditi je li riječ o srednjovjekovnim ili kasnijim nadogradnjama. Istraživanjem je pronađeno i više ulomaka ranokršćanske, te srednjovjekovne kamene plastike.¹⁶⁹ Također, tada je rekonstruirana svodna konstrukcija i kupola Sv. Nikole.¹⁷⁰

2.1. Arhitektura crkve

Crkva je pravilnog tlocrta i manjih dimenzija (6.4 x 3.36 m, debljina zidova: 60 cm), a uočljiva je podudarnost elemenata raščlambe vanjskih i unutrašnjih zidova što je zamjetno kod ranoromaničkih građevina na istočnoj obali Jadrana.¹⁷¹ Vanjske zidne stijenke razvedene su s tri niše, koje završavaju dvostrukim lukovima. Među srodnim zdanjima takvu artikulaciju eksterijera

¹⁶⁵ Lučić, 1966: 215; Lučić, 1993: 23.

¹⁶⁶ Lisičar, 1931: 13.

¹⁶⁷ Izvještaji, Dnevnicima istraživanja i Fototeka KODU, 1974-1978.

¹⁶⁸ Prostorije uz crkvu otkrivene su u razdoblju od 1974. do 1975. g. [Izvještaj KODU, 1976 (15.12.): 3].

¹⁶⁹ Pronađena su dva ulomka ranokršćanskih stupova sa znakom križa i dva ulomka pluteja, dok je od srednjovjekovnih nalaza nađeno nekoliko fragmenata kamene plastike. Jedan veći predromanički ulomak, s troprutom pletenicom, bio je (naknadno) uzidan u crkvu [Izvještaji, Dnevnicima istraživanja i Fototeka KODU, 1974-1978]. Nalazi otkriveni prilikom istraživanja Sv. Nikole (Grčkog) pohranjeni su u *Župnoj zbirci* u Lopudu.

¹⁷⁰ Izvještaji, Dnevnicima istraživanja i Fototeka KODU, 1976-1978.

¹⁷¹ O podudarnosti elemenata raščlambe vanjskih i unutrašnjih zidova, kao obilježju ranoromaničkih spomenika vidi u: Gvozdanović, 1978: 133-135; Gvozdanović, 1982: 33-51; Gvozdanović, 2006: 51, 18-190, 212-213; I. Fisković, 2009: 31; Gvozdanović, 2010: 30-31.

bilježimo kod Sv. Barbare u Borju na Koločepu. Identične ranoromaničke dvostruke lukove nalazimo i kod spomenika u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji iz druge polovine ili kraja 11. stoljeća (Sv. Lovro u Zadru i Sv. Petar u Omišu).¹⁷² Srodnost s koločepskom Sv. Barbarom uočljiva je i u rješenju apsida, jer je raščlanjena s jednom lučno završenom nišom. Bliskost lopudske i koločepske građevine zamjetna je i s dubrovačkim Sv. Nikolom i šipanskim Sv. Ivanom Krstiteljem kod Šilova Sela iz zadnjih desetljeća 11. stoljeća. Naime, kod sva četiri spomenika primjetno je da im je na začelju raščlanjena samo apsida s jednom nišom, dok izostaje razvedenost bočnice apsida i ramena lađe uočljive kod ostalih ranoromaničkih spomenika toga tipa na dubrovačkom prostoru iz prve polovine 12. stoljeća (Sigurata u Dubrovniku, Sv. Mihajlo kod Donjeg Čela na Koločepu, Sv. Petar na Veljem vrhu i Sv. Mihajlo u Pakljeni na Šipanu).¹⁷³

Prozorski otvori očuvani su na sjevernom (središnji travej) i južnom zidu (istočni travej), te u središnjem dijelu apsida. Imajući u vidu da na bočnim zidovima nisu vidljivi tragovi naknadnih intervencija, vjerojatno je to bio njihov prvotni raspored. Otvori su lučno zaključeni i većih dimenzija negoli kod predromaničkih zdanja toga tipa (30-40 x 12-15 cm), a njihova visina iznosi između 55 i 60 cm i širine su 35 cm. Veličinom i oblikom odgovaraju onima na ranoromaničkim crkvama na Koločepu (Sv. Srđ u Bigama) i Šipanu (Sv. Ivan Krstitelj, Sv. Mihajlo i Sv. Petar). Na južnom zidu bio je uzidan jedan predromanički ulomak (s troprutom „pletenicom“) iz prve polovine ili sredine 10. stoljeća, a služio je kao konzola dvostrukim lukovima.¹⁷⁴ Zapadno pročelje crkve dobro je očuvano. U širini pročelja veći je polukružni luk, karakterističan za većinu spomenika toga tipa. Od portala je sačuvan kameni prag, s utorima za dvokrilna vrata, širok svega 53 cm, a približno je jednake dužine kao i onaj kod koločepskog Sv. Nikole (48 cm), dubrovačke Sigurate (54 cm) i šipanskog Sv. Petra (56 cm). O izgledu dovratnika i nadvratnika nemamo saznanja. Iznad portala je polukružna niša, kao i kod Sv. Nikole na Koločepu,

¹⁷² Više o njima vidi u novijem pregledu (rano)srednjovjekovne graditeljske baštine u Dalmaciji, gdje je navedena i starija literatura o njima: T. Marasović, 2009: 345-352; T. Marasović, 2011: 473-477.

¹⁷³ Tomas, 2014: 70-75, 131-143, 184-192, 229-234.

¹⁷⁴ Ulomak doprozornika (šir. 8 cm, vis. 35 cm i deb. 16 cm), isklesan je od vapnenca i nalazi se u *Župnoj zbirci* u Lopudu. Reljef je bio uzidan kao konzola dvostrukim lukovima na južnom zidu crkve, a zabilježen je na fotografijama snimljenim prilikom istraživanja spomenika 1973. g. Nije objavljen. Moguće ga je datirati u prvu polovinu ili sredinu 10. st., jer je riječ o zreloom predromaničkom reljefu. S obzirom na to da je crkva sv. Nikole (Grčkog) na brdu Polačica ranoromanička, možemo zaključiti da je potjecao s neke druge (starije) otočke građevine. No, nije moguće utvrditi je li ugrađen u ranoj romanici (kada se gradi crkva) ili u kasnijem periodu.

a ponad nje je svjetlosni otvor koji dimenzijama i oblikom odgovara ostalim otvorima na crkvi.

Uzdužne stijenke bočnih zidova podijeljene su u tri polja s pomoću dviju lezena, a na vrhu ih povezuju polukružni lukovi. Gornji dijelovi konstrukcije (pojasnice, svod, kupola i polukalota apside) u cijelosti su rekonstruirani sedamdesetih godina 20. stoljeća.¹⁷⁵ Ostatke svoda i kupole spominje V. Lisičar, a isti autor navodi i to da su dvije amfore bile uzidane u apsidu.¹⁷⁶ Prilikom istraživanja crkve uočeni su ostatci otiska opalate od šiblja u vapnom mortu na kojoj su zidani svodovi i lukovi, kao i ostatci svodnih rebara od žbuke.¹⁷⁷ Središnji travej nad kojim se uzdiže kupola približno je jednake širine kao i ostala dva traveja. Kupola je malih dimenzija, promjera 85 ili 90 cm, poput one predromaničkih i ranoromaničkih zdanja (Sv. Nikola na Koločepu i Sv. Ivan Krstitelj na Lopudu, Sv. Nikola u Dubrovniku i Sv. Ivan Krstitelj na Šipanu). Rekonstruirana je na pandativima, iako oni nisu otkriveni. No, ne bi trebalo sumnjati u njezinu rekonstrukciju jer su pandativi potvrđeni kod dva bliska ranoromanička spomenika - dubrovačkog Sv. Nikole i šipanskog Sv. Ivana Krstitelja. Ne treba dvojiti ni o rekonstrukciji njezina vanjskog četvrtastoga tijela, zato što su sve očuvane predromaničke i ranoromaničke kupole imale četvrtasti oblik (Sv. Ivan Krstitelj na Lopudu, Sigurata i Sv. Nikola u Dubrovniku, Sv. Mihajlo na Šipanu). Eksterijer kupole najvjerojatnije je bio razveden s tri lučno završene niše na sve četiri strane i jednim manjim otvorom (kao što je i rekonstruiran). Naime, zamjetno je da dvije crkve raščlanjenih bočnih zidova imaju, poput predromaničkih zdanja, razvedenu i kupolu (Sv. Nikola u Dubrovniku i Sv. Mihajlo na Šipanu), dok je primjerice kod dubrovačke Sigurate kupola glatkih stijenki kao i bočni joj zidovi. Imajući u vidu da su zidne stijenke lopudske crkve razvedene, čini se opravdanim pomišljati da joj je i vanjsko tijelo kupole bilo artikulirano nišama.

U osi istočnog para lezena otkriven je podanak oltarne ograde, sa sačuvanim utorima za pilastre i pluteje, a dužina mu iznosi 1.7 m. U neposrednoj blizini crkve nađen je i (antički) mramorni stup, koji je služio kao nosač oltarne ploče.¹⁷⁸ Većih je dimenzija i kvalitetno je isklesan, a u donjem dijelu su kružni urezi. Također, u blizini Sv. Nikole (Grčkog) pronađeno je nekoliko manjih

¹⁷⁵ Svod i kupola rekonstruirani su u razdoblju od 1976. do 1978. g. [Izvještaji, Dnevnici istraživanja i Fototeka KODU, 1976-1978].

¹⁷⁶ Lisičar, 1931: 13.

¹⁷⁷ Izvještaji, Dnevnici istraživanja i Fototeka KODU, 1976-1978; T. Marasović, 2003: 118; T. Marasović, 2008: 292-293, 307.

¹⁷⁸ Ulomak stupa (vis. 39 cm), isklesan je od mramora i otkriven je u blizini crkve 1973. g. Nalazi se u Sv. Nikoli (Grčkom).

ulomaka liturgijskog namještaja i arhitektonske plastike koje nije moguće (preciznije) datirati.¹⁷⁹

* * *

Crkva sv. Nikole (Grčkog) na brdu Polačica najvjerojatnije je izgrađena u zadnjim desetljećima 11. stoljeća. Na tu pretpostavku ukazuju odlike njezine arhitekture, a napose razvedenost eksterijera s dvostrukim nišama koje bilježimo kod istočnojadranskih spomenika iz druge polovine ili kraja 11. stoljeća. Među bliskim zdanjima na širem dubrovačkom prostoru identično razvedeni eksterijer nalazimo kod Sv. Barbare u Borju na Koločepu. Na dataciju u to doba upućivala bi i srodnost lopudskog Sv. Nikole s onovremenim Sv. Nikolom u Dubrovniku i Sv. Ivanom Krstiteljem kod Šilova Sela na Šipanu.

¹⁷⁹ U suhozidu, u blizini Sv. Nikole (Grčkog), pronađeno je nekoliko ulomaka srednjovjekovne kamene plastike. Nalazi su pohranjeni u *Župnoj zbirci* u Lopudu. [Izveštaji, Dnevnici istraživanja i Fototeka KODU, 1974-1978].